

OLAMNING LISONIY MANZARASIIDA “QIYOFA” KONSEPTI XUSUSIDA

Usmonova Madina Qodirjon qizi

Andijon davlat universiteti, doktoranti

Annotatsiya: Maqola ingliz va o'zbek tillarida “qiyofa” semasiga ega bo'lgan so'zlarning kognitiv xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, unda qiyoslanayotgan tillardagi bunday leksemalarning axborot yetkazishdagi roli va ularning kognitiv xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *konsept, fenomen, jamiyat, olamning lisoniy manzarasi, bilim, qiyofa.*

Til inson fenomenining o'zagida turadi hamda individuum, sotsiumning amaliy va nazariy, fikriy va jismoniy faoliyatning barchasida ishtirok etadi. Insoniyat jamiyatda hukm surishining asosida turuvchi faoliyat esa obyektiv borliqni o'rganish va uni o'zlashtirish, bu yo'l bilan inson va jamiyatning yashab qolishi uchun shart-sharoit hozirlashdir. Bu jarayon esa dunyoni ilmiy, amaliy yoki ijodiy o'rganish hamda mehnat qilish orqali insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qoplash demakdir [1]. Mazkur jarayonda inson moddiy va ideal olamdagi narsalar, tushunchalar, g'oyalarni o'zlashtiradi va bu jarayonlarning barchasida tilni qo'llaydi. Insonda olamning lisoniy manzarasi shakllanishining boshqa usuli ham yo'q. Shu ma'noda inson tafakkuri va xotirasida shakllangan olamning lisoniy manzarasi inson o'zlashtirgan bilimlarning mazmun-mohiyatini tashkil etadi. Bu bilimlar esa konseptual tizim shaklida namoyon bo'ladi, demak, konseptlar tizimi aslida olam lisoniy manzarasining ham bilvosita zamirida turgan zamin bo'lib chiqadi.

Konsept – hissiyotlarda, emotsiya va tasavvurda, ishonch hosil qilishda, urf-odat, diniy e'tiqodda namoyon bo'ladigan hodisa, u til birliklari vositasida ifodalab beriladi [2]. Har bir millat ongida o'ziga xos konseptual tushunchalar mavjud, ular zamon ruhiga qarab o'zgarishi, ba'zan esa eskirib, o'z ta'sirchanligini yo'qotishi mumkin. Ba'zi tilshunoslar tilning konseptual tizimini “olamning konseptual manzarasi” deb atashmoqda. Shuning barobarida, mazkur istiloh umumiy olamning lisoniy manzarasi fonida o'rganiluvchi muayyan tilga xos konseptlar asosida o'sha til tashuvchilarining olam lisoniy manzarasini kashf etishiga xizmat qilishini ta'kidlashmoqda [3]. Olamning lisoniy manzarasi nihoyatda keng tushuncha, xalqning etnomadaniyati, mifologiyasi, falsafasi, folklori kabilarni o'z ichiga oladi [4]. Tilshunoslarning bu boradagi qarashlari shu darajada xilma-xilki, ushbu masala yuzasidan haligacha bahs-munozaralar davom etmoqda. Bu holatni prof. N.Mahmudov ham ta'kidlagan [5]. Bizningcha, konsept – oddiy lisoniy tushuncha emas. Bu tushuncha bir qadar kengroq mohiyatga ega. Olima D.Xudayberganova ham konseptning ko'p qirrali va ko'p qatlamli mental tuzilma ekanligini ta'riflar ekan, konsept “bir vaqtning o'zida psixologik, kognitiv-semantik va lingvokulturologik jihatlarni namoyon etishini, chunki, konseptning kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar obyekti sifatida tavsiflanayotgani ham shundan dalolat berib” turganligini ta'kidlaydi [6]. Kuzatishlarimizga ko'ra, konsept va tushuncha munosabati olimlarni eng chalg'ituvchi sohadir. Ko'pchilik konseptni tushuncha bilan teng, yana boshqalar konsept tushuncha tarkibiga kiradi, deb hisoblaydi [7].

Konsept va tushuncha umumiy hamda farqli tomonlarga ega. Ko'rsatilganidek, "... ikkala hodisa ham tafakkur birligi sifatida namoyon bo'ladi, ikkalasining ham boshlang'ich nuqtasi voqelikdagi hodisaning his qilinishi va obrazli tasavvur qilinishi bilan bog'liq" [8]. Voqelikdagi predmet, hodisa, harakat haqidagi bilim tushuncha bo'lsa, ushbu bilimga til tashuvchisining kognitiv, madaniy-mentalital bahosi konseptdir. Kognitiv lingvistikaning asosiy tekshirish obyekti til va nutq orqali o'zining ichki dunyosi va bilimlarini realizatsiya qiladigan inson ekan, insonning ongi va tafakkurida shakllanadigan olamning konseptual manzarasi va olam lisoniy manzarasining shakllanishiga baza bo'lib xizmat qiladigan konseptosferani jiddiy tahlildan o'tkazish lozim bo'ladi.

Qiyofa konsepsiyasi kognitiv jihatdan juda qiziqarli va murakkabdir, chunki u bizning miyamizning turli xil jarayonlariga bog'liq. Bu jarayonlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Bizning ko'zlarimiz orqali qabul qilingan ma'lumotlarni miyamiz qayta ishlaydi va bu ma'lumotlarga asoslanib shaxsning qiyofasini idrok qilamiz. Bu idrok jarayoni bizning oldingi tajribalarimiz, madaniy ta'sirimiz va shaxsiy afzalliklarimizga bog'liq. Masalan, agar biz biror kishini "chiroyli" deb hisoblasak, bu bizning "chiroylik" haqidagi shaxsiy me'yorlarimizga bog'liq bo'ladi. Bu me'yorlarimiz oilamiz, do'stlarimiz, madaniyatimiz va ommaviy axborot vositalari ta'sirida shakllanadi.

2. Bizning miyamiz qiyofa haqidagi ma'lumotlarni saqlaydi va ularni keyinchalik eslaydi. Bu xotiralar bizning shaxs haqidagi fikrlarimizni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, agar biz biror kishini oldin uchratgan bo'lsak va u bizga yoqimli taassurot qoldirgan bo'lsa, biz uni keyinchalik ko'rganimizda uni ijobiy qiyofada idrok qilishimiz mumkin. Aksincha, agar u bizga salbiy taassurot qoldirgan bo'lsa, uni salbiy qiyofada idrok qilishimiz mumkin.

3. Til bizning qiyofa haqidagi fikrlarimizni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Biz til orqali shaxsning qiyofasini tavsiflaymiz, uni boshqalarga etkazamiz va uni o'zimiz uchun tushunamiz. Masalan, "Chiroyli", "jozibali", "yomon", "qora", "oq" kabi so'zlar orqali biz shaxsning qiyofasini ifodalaymiz va uni boshqalarga yetkazamiz.

4. Bizning madaniyatimiz qiyofa haqidagi fikrlarimizni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Har bir madaniyatda qiyofa haqidagi o'ziga xos me'yorlar va qarashlar mavjud. Masalan, ba'zi madaniyatlarda oq teri rangi go'zallikning ramzi hisoblansa, boshqa madaniyatlarda bu ramz boshqacha bo'lishi mumkin.

5. Bizning shaxsiy tajribalarimiz ham qiyofa haqidagi fikrlarimizni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bizning bolalik tajribalarimiz, oilaviy munosabatlarimiz va ijtimoiy muhitdagi tajribalarimiz bizning qiyofa haqidagi qarashlarimizni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Agar biz bolaligimizda qiyofa haqida salbiy tajribalarga duch kelgan bo'lsak, bu tajribalar bizning qiyofa haqidagi fikrlarimizni salbiy tomonga o'zgartirishi mumkin.

Shunday qilib, qiyofa konsepsiyasi kognitiv jihatdan juda murakkabdir va u bizning miyamizning turli xil jarayonlariga bog'liq. Bizning qiyofa haqidagi fikrlarimiz bizning idrokimiz, xotiramiz, tilimiz, madaniy ta'sirimiz va shaxsiy tajribalarimizga bog'liq.

ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Климович О.В. Концептосфера языковой картины мира в современной лингвистике // Электронный научный журнал. Международный студенческий научный вестник. ISSN 2409-529X > <https://www.eduherald.ru/ru/article/view?id=12757> (December, 2018)
2. Черкашина Е.В. Национальная картина мира и её репрезентация в повестях Н. В. Гоголя “Майская ночь, или утопленница”, “Страшная месь” // В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. V междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск: СибАК, 2011.
3. Пименова М.В. Концептуальная картина мира //Языковая картина мира: Учебная пос. – Изд. 3-е доп. – Санкт-Петербург: СПбГУ. 2011. – Серия “Славянский мир”. – Вып. 7. – С. 75–91.
4. Попова З.Д. Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Истоки, 2007. – С. 59.
5. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiq yo'llarini izlab / O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2012. № 5. // <https://www.google.com/behzodfazliddin.uz-til-tadqiqi>
6. Bu haqida qarang: Bahronova D. Olam lisoniy manzarasi tasvirida konsept va konseptosfera / Xorijiy filologiya, 2019. – № 3. – B. 64.
7. Карасик В.И. Ценностная картина мира: межкультурный аспект / Языковое сознание: содержание и функционирование. – Москва: РАН ИЯ, 2000.; Калищук Д.М. Базовые концепты современного англоязычного дискурса. Концепт “демократия”. – Луцк, 2009. №16: Филологические науки. Языкознание. – С. 81–85; Чижова Л.Е. Специфика репрезентации концепта здоровье в речевом этикете // Филология. Журналистика серия. – Москва, 2009. – С. 46–49.
8. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Jizzax: Sangzor, 2006. – B. 15–16.